

УДК 373.3.016:37.02

Т. В. БОЙКО

викладач-методист

С. П. ДЕНИСОВА

викладач

О. В. КУЗЬМИЧ

викладач

Луцький педагогічний коледж

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів. Доведено, що школяр, який уміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації й оцінювання навчальної інформації, здатен виділяти в тексті суперечності та типи присутніх у ньому структур, аргументувати свою думку, спираючись не лише на логіку, але й на уяву співрозмовника. Критично мислячий учень уміє ефективно взаємодіяти з інформаційним простором, принципово приймаючи можливість співіснування різноманітних позицій у межах загальнолюдських цінностей. На основі аналізу підходів до трактування цього складного поняття у статті під критичним мисленням запропоновано розуміти здатність учня чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знаходити, обробляти та аналізувати інформацію; логічно будувати свої думки, наводити переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, інтелектуальна культура.

Однією з причин недостатнього демократичного розвитку суспільства є те, що значна частина людей не готова до свідомої участі в цьому процесі, не здатна самостійно й критично осмислювати складності реального життя. Від наявності чи відсутності вищезгаданих рис залежить певною мірою доля суспільства. Увага до розвитку критичного мислення в цьому плані є не лише наслідком демократичного способу життя, а й чинником його формування. Сформована соціальна ситуація якісно по-новому поставила проблему розвитку критичного мислення учнів, зажадала педагогічного переосмислення змісту цього поняття. Перед сучасною школою постало завдання – виховати людину незалежну, вільну, здатну відстоювати власну думку, аналітично розглядати досліджувану сферу, що передбачає розкладання, розчленовування, дослідження витоків, елементарних принципів, на підставі яких міркування школяра мають перетворитися на доказові. Тому розвиток критичного мислення потрібен не лише самому учневі, а є незаперечною умовою суспільного прогресу [6, с. 130–137].

Проблема розвитку критичного мислення є одним із загальнонавчальних напрямів у закордонній педагогіці та психології. Зокрема, над цим питанням працюють Д. Брунер, Дж. Гілфорд, М. Ліпман, К. Мередит, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер, Д. Халперн, В. Оконь та ін. Дослідження ро-

звітку критичного мислення спираються на загальні принципи й закономірності, розроблені вітчизняними вченими, такими як: В. Біблер, А. Брушлинський, Д. Вількеєв, Н. Дайрі, З. Калмикова, Г. Костюк, І. Лернер, О. Лук, О. Матюшкін, С. Максименко, М. Махмутов, С. Рубіншейн, Б. Теплов, О. Тихомиров, В. Шубинський. У педагогіці ці питання розробляють С. Векслер, С. Заїр-Бек, М. Кларін, А. Ліпкіна, О. Марченко, І. Мороченкова, Л. Рибалка, В. Синельников, Р. Суровцева та ін.

Мета статті – простежити розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів. Інтелектуальна культура особистості є одним зі структурних компонентів особистісної культури.

Аналіз літератури з проблеми дослідження (А. Алексюк, І. Ладенко, В. Лозова, Є. Сковін, М. Чошанов та ін.) дав змогу дійти висновку, що інтелектуальна культура учня – це рівень розвитку його особистості у сфері інтелектуальної діяльності. Мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом, предметом комплексних, міждисциплінарних досліджень.

Мислення, на відміну від інших процесів життєдіяльності індивіда, відбувається відповідно до певної логіки й виникає в проблемній ситуації. У структурі мислення можна виділити такі розумові операції: порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення, конкретизація, класифікація, систематизація тощо. Основними з них є аналіз і синтез. Інші похідні від перших двох, оскільки немає жодної розумової дії, яка б не містила в собі аналіз і синтез. У мисленні кожної людини є свої особливості, включені до відносно стійкої структури розумових здатностей. Ці розбіжності в мисленні називають якостями розуму. Таким чином, мислення має безліч наукових тлумачень із позицій наук, що вивчають це явище.

Ми будемо керуватися визначенням, згідно з яким мислення – це процес пізнавальної діяльності індивіда або людей, для якого характерне узагальнене та опосередковане відбиття дійсності. Серед розмаїття видів мислення існує й розподіл на творче та критичне мислення. Тут творче мислення розглядають у зовсім іншому ракурсі, ніж порівняно з репродуктивним. Такий підхід уперше був застосований у працях американських психологів (Г. Ліндсая, Р. Ф. Томпсона, К. С. Халла). Учені визначили творче мислення як мислення, результатом якого є відкриття принципово нового чи вдосконаленого вирішення того чи того завдання, а критичне мислення – як перевірку запропонованих рішень з метою визначення галузі їх можливого застосування. Творче мислення, спрямоване на створення нових ідей, а критичне виявляє їх недоліки й дефекти. Для ефективного вирішення завдань необхідні обидва види мислення [2, с. 130–145].

Про важливість цілеспрямованого розвитку критичного мислення учня в процесі навчання йшлося й раніше. Серед найбільш відомих підходів є критичний метод Сократа, що дає змогу обґрунтовувати свою позицію (наприклад, пропоноване або вже ухвалене рішення); викривати помилки, допущені в міркуванні опонентом; наводити аргументи на користь

адекватності використовуваного фрагмента знання [5, с. 97–110]. На пост-радянському просторі цілісну технологію розвитку критичного мислення учнів почали розглядати лише в середині 90-х років минулого століття, послуговуючись результатами сучасних досліджень цієї галузі вчених Заходу (К. Мередит, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер, Д. Халперн та ін.) і вітчизняних науковців (С. Заїр-Бек, І. Загашев, М. Кларін, М. Чошанов та ін.).

Зазвичай поняття «критичне мислення» пов'язують з пошуком недоліків, помилок. Коли ми говоримо: «Він мислить занадто критично», – то маємо на увазі зайву недовірливість людини, її небажання приймати щонебудь на віру. Проте в педагогічній науці та передовій педагогічній практиці цей термін найчастіше пов'язують із високим рівнем свідомості процесу навчання, причому не лише з боку вчителя, але (що принципово важливо для освітньої технології розвитку критичного мислення) з боку учня. Педагоги-практики особливо виділяють цінність осмисленого навчання, про яку писав ще Л. Виготський у праці «Педагогічна психологія» [4].

Школяр, який уміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації й оцінювання навчальної інформації, здатний виділяти в тексті суперечності та типи присутніх у ньому структур, аргументувати свій погляд, спираючись не лише на логіку, а й на уяву співрозмовника. Такий учень відчуває впевненість у роботі з різними типами інформації, може ефективно використовувати найрізноманітніші ресурси. На рівні цінностей учень, який критично мислить, уміє ефективно взаємодіяти з інформаційним простором, принципово приймає можливість співіснування різноманітних поглядів у межах загальнолюдських цінностей [4]. Проаналізувавши наведені формулювання, ми будемо розуміти під критичним мисленням здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знаходити, обробляти й аналізувати інформацію; логічно будувати свої думки, наводити переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції (Н. Новолокова) [1, с. 125–128].

Властивостями критичного мислення, які дають змогу усвідомлювати його як особистісне досягнення індивіда, на погляд І. Мороченкової, є:

- 1) рефлексивність (уміння працювати не лише зі знаннями, а й з власними способами одержання знань);
- 2) прагматичність (уміння застосовувати отримані знання на практиці);
- 3) суб'єктність («особистісність» одержуваного знання, присвоєння його людиною, убудованість у систему досвіду) [3, с. 12–18].

Для виявлення доцільних засобів підвищення рівня розвитку критичного мислення учнів проведено інтерв'ювання 10 вчителів початкової ланки. Подаємо орієнтовні питання нашої співбесіди:

1. Як Ви розумієте поняття «критичне мислення»?
2. Чи потрібно розвивати цю якість у підростаючого покоління?
3. Чи знаєте Ви про способи розвитку критичного мислення дитини?

4. Що, на Вашу думку, сприяє розвитку критичного мислення учнів?

5. Чи використовуєте Ви у своїй роботі спеціальні методи, форми, прийоми з розвитку критичного мислення? Які саме?

6. Які труднощі Ви відчуваєте щодо розумового розвитку учнів? Чим, на Вашу думку, вони зумовлені?

Підсумовуючи результати опитування 10 вчителів початкової школи, відзначаємо, що всі вони на достатньому та високому рівні володіють поняттям «критичне мислення», 6 з них спеціально досліджували проблему розумового розвитку учнів на уроках, активізації навчання, упровадження інтерактивних, продуктивних технологій, методу проєктів, 1 учитель працює за технологією розвитку критичного мислення. Усі опитані нами вчителі упевнені в необхідності розвитку в учнів критичного мислення як умови їхнього особистісного становлення в сучасному суспільстві; 80% не перебільшеного значення надають спеціальній роботі з навчання учнів розумових прийомів, упровадженню проблемних методів навчання, спеціальних навчально-творчих вправ, завдань на активізацію розумових процесів, практикумів, тренінгів, інтелектуальних змагань і конкурсів, класифікаційних та узагальнювальних схем тощо. Проте таку роботу в системі проводить лише 1 з опитаних нами вчителів, 40% вказали, що тільки час від часу, а 50% вважають, що розвиток критичного мислення учнів є побічним продуктом навчально-пізнавальної діяльності. До основних умов, що сприяють ефективному розвитку критичного мислення учнів на уроках, учителі зарахували особистісно орієнтований підхід у навчанні (60%), діяльнісний підхід (90%), упровадження проблемного навчання (100%), активних форм і методів (100%), інтерактивних методів (90%), продуктивного навчання (100%).

Серед труднощів, що заважають розвитку критичного мислення учнів, були названі брак часу на уроках, який потрібен для засвоєння великої кількості фактологічного матеріалу; відсутність розробленої системи з розвитку розумових якостей учнів; низький рівень інтересу школярів до навчання, розвитку власних якостей у навчанні; неузгодженість вимог сім'ї та школи у формуванні особистості дитини.

Таким чином, дослідження стану проблеми розвитку критичного мислення учнів при вивченні дисциплін початкової школи дало змогу виявити низку труднощів, а саме: незважаючи на підвищену увагу до цієї проблеми на рівні державних вимог, не існує цілісної розробленої системи з розвитку критичного мислення учнів засобами навчальних предметів, тому така робота на уроках не набуває належного статусу й розглядається як побічний результат навчально-пізнавальної діяльності; більшість уроків проводиться на низькому емоційному рівні, а застосовувані дидактичні засоби не надають учневі змоги набути необхідного досвіду дослідження й вивчення природи, способів критичного оцінювання фактів і явищ життя. Як наслідок, недостатній рівень розвитку в учнів критичного мислення, що пояснюється формалізмом як у знаннях школярів, так і в їхньому ставленні

до навчального процесу, що спричиняє невміння застосовувати теорію на практиці та перевагу пам'яті над розумінням, знижує якість навчання. Звісно, учні початкових класів перебувають ще в процесі свого особистісного становлення, тому в учителя є час для розвитку в них необхідних якостей критичного мислення.

До доцільних чинників розвитку критичного мислення учнів, на нашу думку, належать такі, як: урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів у способах організації їх діяльності на уроках; гармонізація емоційного й інтелектуального факторів навчання; проблематизація змісту навчального матеріалу; забезпечення взаємозв'язку урочної та позаурочної роботи з предметів початкової ланки.

Висновки. З'ясовано, що мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом, предметом комплексних, міждисциплінарних досліджень. Його розглядають як процес пізнавальної діяльності індивіда або людей, для якого характерне узагальнене й опосередковане відбиття дійсності. Інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої технології з'явився в Україні близько десяти років тому. Натомість в освіті США та Канади цей напрям сучасної освіти розвивається вже майже півстоліття. Значна кількість ідей і положень такого підходу витримали перевірку часом.

Проаналізувавши чимало підходів до трактування цього складного поняття, у поданій статті під критичним мисленням розуміємо здатність учня чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знаходити, обробляти й аналізувати інформацію; логічно будувати свої думки, наводити переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Таким чином, визначення критичного мислення відбулося через перелік його ознак і показників, які було об'єднано в мотиваційно-ціннісний, інтелектуальний, діяльнісний та творчий компоненти критичного мислення, що слугували в подальшому критеріями його розвитку при вивченні дисциплін початкової ланки.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / авт.-укл. Н. П. Наволокова. Харків : Основа, 2009. 176 с.
2. Линдсней Г., Халл К. С., Томпсон Р. Ф. Творческое и критическое мышление. Москва : Изд-во МГУ, 1981. С. 130–145.
3. Мороченкова И. А. Проблемы и пути формирования критического мышления студентов университета. *Проблемы высшего и среднего образования*. 2005. № 6. С. 12–18.
4. Ноэль-Цигульская Т. О критическом мышлении : підручник. Київ. 2001. URL: <http://noelrt.com> (дата звернення: 04.02.2018).
5. Сорина Г. В. Критическое мышление: История и современный статус. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*. 2003. № 6. С. 97–110.
6. Суровцева Р. Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2009. Вип. XIV. С. 130–137.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2018

Бойко Т. В., Денисова С. П., Кузьмыч О. В. Критическое мышление как средство формирования интеллектуальной культуры учащихся начальной школы

В статье рассмотрено развитие критического мышления как средство формирования интеллектуальной культуры учащихся. Доказано, что школьник, который умеет критически мыслить, обладает разнообразными способами интерпретации и оценки учебной информации, способен выделять в тексте противоречия и типы присутствующих в нем структур, аргументировать свою точку зрения, опираясь не только на логику, но и на воображение собеседника. Критически мыслящий ученик умеет эффективно взаимодействовать с информационным пространством, принципиально принимая возможность сосуществования различных точек зрения в рамках общечеловеческих ценностей. На основе анализа подходов к трактовке этого сложного понятия в статье под критическим мышлением предложено понимать способность ученика четко выделить проблему, которую необходимо решить; самостоятельно находить, обрабатывать и анализировать информацию; логично строить свои мысли, приводить убедительную аргументацию; способность мыслить мобильно, выбирать единственно правильное решение проблемы; быть открытым к восприятию мыслей других и одновременно принципиальным в отстаивании своей позиции.

Ключевые слова: мышление, критическое мышление, интеллектуальная культура.

Boyko T., Denysova S., Kuzmych O. Critical Intelligence as the Formation of Intellectual Culture of Primary School Schools

The article deals with the development of critical thinking as a means of forming the intellectual culture of students. It is proved that a student who is able to think critically, has a variety of ways of interpreting and evaluating educational information, is able to highlight the contradictions in the text and the types of structures represented in it, to argue his point of view, relying not only on logic, but also on the imagination of the interlocutor. A critical thinking student can effectively interact with the information space, taking the principle of the possibility of coexistence of various points of view within the framework of universal values. Analyzing many approaches to the interpretation of this complex concept, in the given work, under critical thinking, we understand the student's ability clearly identify the problem that needs to be solved; independently find, process and analyze information. It is logical to build up your thoughts, to make convincing arguments. It develops the ability to think creatively, to choose the only correct solution to the problem; to be open to the perception of the thoughts of others and at the same time crucial in defending its position. Studying the state of the problem of the development of critical thinking of students in the study of disciplines in primary school has revealed a number of difficulties, namely: in spite of the increased attention to this problem at the level of state requirements, there is no holistic developed system for developing critical thinking of students by means of subjects studying, and therefore such work at the lessons does not acquire proper status and is considered as a by-product of educational and cognitive activity; most of the lessons are conducted at a low emotional level, and the applied didactic means do not allow the student to obtain the necessary experience of research and study of nature, methods of critical assessment of facts and phenomena of life. As a result, the inadequate level of development in students' critical thinking, which is explained by formalism in the students' knowledge, and in their attitude to the educational process, which leads to the inability to apply the theory in practice and the advantage of memory over understanding, reduces the quality of learning. Of course, the elementary school students are still in the process of their personal formation, so the teacher has time to develop in them the necessary qualities of critical thinking.

Key words: thinking, critical thinking, intellectual culture.